

DIVENDRES SANT A REUS. «LES TRES GRÀCIES»

Ferran Sugranyes*

Parlar de la celebració de la Setmana Santa a Reus és parlar dels actes que s'hi celebren durant el migdia i les primeres hores de la tarda de Divendres Sant, quan hi tenen lloc, organitzades per la Reial Congregació de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist, les processons del trasllat de la imatge del Sant Crist de la Sang des del seu temple titular fins a la Prioral de Sant Pere i del retorn altre cop al seu temple, moment culminant de la Setmana Santa reusenca, quan els reusencs omplen la plaça de la Sang per demanar «les Tres Gràcies» davant la seva imatge.

ELS ORÍGENS

L'origen de la celebració d'aquestes processons, a la llum de la documentació que ens ha pervingut —o que m'ha estat llegut consultar fins a aquest moment—, és força incert quant a datació, però podem fer-hi una mica de llum.

L'aleshores *germandat* o confraria de la Sang —el 1703 ja prendrà el nom de congregació— ens apareix documentada per primer cop el 1555, quan representants seus presentaren al Consell de la Vila les seves ordinacions per tal de ser «legalitzada»¹ i demanaren un lloc a l'església prioral de Sant Pere per «fer un altar» i perquè «puguen tenir les coses y vestiments de dita Confraria»,² que els fou atorgat —en aquells moments, la Prioral es trobava en la seva darrera fase de construcció. Aprofitant el fet de tenir un altar, els confreres encarregaren la realització d'un santcrist, junt amb una imatge de braços

mòbils de Crist al sepulcre, imatges ambdues que segons la tradició foren fetes l'any 1557 per l'escultor Perris Austrí o l'*Austríac*, qui aquells anys estava treballant en el retaule de la Prioral. Aquest mateix any, però, hagueren d'abandonar el lloc atorgat —«davallcor»— ja que s'havia de procedir a la construcció de l'escala del cor i no fou fins al 1575 que aconseguiren, segons els seus propòsits, un terreny on bastir el primitiu temple de la confraria, fora muralles, al mateix lloc que avui encara ocupa.

Entre 1557 i 1575, desconeixem fins avui on s'establiren, ja que el Consell de la Vila rebutjà totes les peticions que la confraria de la Sang féu perquè li fos atorgat un altre lloc on guardar les seves imatges i coses o un altar on celebrar els seus cultes. Entre 1575 i 1577, però, mentre duraren les obres de construcció de la primitiva capella de la confraria, sabem que les imatges del Sant Crist a la creu i del sepulcre, així com els seus béns, foren col·locades a la capella de l'Hospital de Sant Joan de la vila, molt a prop del temple actual.

Ambdues imatges, sobretot la del sepulcre, gaudiren de molt predicament i veneració des del primer moment, ja que els inventaris de la confraria, des del primer que ens ha pervingut,³ sempre es refereixen a elles en aquest sentit. Així, a més, la del Sepulcre, de braços mòbils, durant la Quaresma era col·locada, a la Prioral, en una creu, d'on era baixada el Divendres Sant, després de la funció de l'Agonia o de les Set Paraules —que encara se celebra—, durant la representació de l'acte sacramental del «Davallament de la Creu», per tal

de ser posada al sepulcre i sortir després a la processó.

Si la confraria no estava ubicada ja a la mateixa església parroquial de la vila i les seves imatges eren usades durant els actes de Quaresma i Setmana Santa que s'hi celebraven, hem de creure que es devia realitzar un trasllat entre ambdós llocs, encara que aquest fet enlloc s'esmenti. Les primeres ordinacions conservades, aprovades el 9 de juny de 1630, diuen, en el punt número 8:

«Ítem que lo primer divendres de quaresma hagen de aportar a la Yglésia Paroquial lo Christo està dedicat per les misereres, y aquells fer cantar cada divendres y cada diumenge y festa de tota la quaresma.»

L'obligació de fer el trasllat de la imatge, doncs, existia. No és, però, fins al 1784, en les ordinacions datades el 30 de març, que es fa esment a una processó, més o menys reglamentada, per al trasllat de la imatge. L'ordinació número 3 exposa:

«[...] Lo clavari tindrà la obligació [...] de convidar la Rnt. Comunitat [de preveres de la Prioral] al últim dia de Carnestoltas, al eixir de Vespres, per acompanyar lo Sant Christo per los Misereres, que's deu colocar en lo altar major de la Parròquia lo primer dia de Quaresma, y estar allí fins lo Dimecres Sant, per retornació després del ofici *Divinos* ab companyia de la mateixa Rnt. Comunitat, a-

Penitents
a la processó de
les Dotze, a finals
de la dècada
de 1920.

portant dita imatge del Sant Christo lo clavari [...]»

Les ordinacions del 1827, redactades en castellà i primeres a ser impreses,⁴ quant a l'origen d'aquest trasllat, ens expliquen només que «Desde muy remotos tiempos el Crucifijo de la Congregación se traslada desde la iglesia de la Sangre al Altar mayor de la Parroquia, en donde permanece durante la Cuaresma [...]».⁵

Així doncs, podem observar que la processó del trasllat a la Prioral de la imatge del Sant Crist no tenia lloc, com avui, el mateix Divendres Sant, sinó l'«últim dia de Carnestoltas» o primer de Quaresma, essent retornada, si més no, a partir del 1784, el Dimecres Sant, perquè anteriorment restava a la Prioral fins al Divendres Sant per tal de realitzar la funció del «Davalament de la creu».

Són les ja esmentades ordinacions del 1827 les que esmenten per primera vegada la celebració de les processons del migdia del Divendres Sant, tot descrivint un fet que sembla establert («...se acompanya en procesión...»), en aquests termes:

«Después a medio día del viernes santo se acompaña en procesión

el Crucifijo a la iglesia parroquial para la función de las tres horas, o sea de la agonía, en la que continuarán las formalidades que se han observado desde que fue establecida. Esta ceremonia se abrirá en la iglesia de la Sangre, sin alterar el curso más inmediato a la puerta principal de la parroquia, y este mismo seguirá al retornarse la sagrada Imagen.»⁶

L'ITINERARI

Avui, l'itinerari que segueixen aquestes processons té l'església de la Sang com a punt de sortida al migdia, seguint pel carrer de l'Hospital —on s'alçava l'Hospital de la vila, primer lloc d'estatge conegut de la confraria un cop deixada la Prioral i possible lloc d'inici d'unes primeres processons del trasllat—, el de Sant Pere Apòstol, els ravals de Sant Pere i de Robuster, el Fossar Vell, fins arribar a la porta principal de la Prioral. De tornada, a les tres de la tarda, el recorregut és el mateix però a l'inrevés.

No és fins al segle XIX que disposem, fins ara, de dades concretes d'aquestes processons i és així que sabem dels canvis ocorreguts en la seva carrera. Així

doncs, aquest segle, el canvi en el seu recorregut es deu, sobretot, al fet de no celebrar-se la processó del Sant Enterrament a causa de la situació sociopolítica del país (enfrentaments entre absolutistes i constitucionalistes, carlinades, moviments obrers...), que ho desaconsellava. En no tindre lloc aquesta, les processons del migdia s'allargaven pels carrers del nucli antic i els ravals.

L'itinerari antic, si més no, fins a la segona meitat del segle XIX, era força diferent i, a més a més, fou alterat en diverses ocasions, bé a causa de treballs de condicionament i urbanització dels carrers per on discorria, bé per la no celebració de la processó del Sant Enterrament. Per mirar d'establir-lo, ens hem de fixar en el recorregut de la processó de 1834, el primer que tenim establert amb certesa. Aquell any el curs de la processó fou plaça de la Sang, carrers de l'Hospital, de la Presó, de les Galanes, plaça Reial (Mercadal), carrer Major i Prioral de Sant Pere.⁷ Amb força seguretat crec que podem establir aquest recorregut com el que havia estat emprat des dels inicis, a la segona meitat del segle XVI, ja que el carrer per on la processó, en el seu

ANÓNIM (ARXIU CARUTXA)

Sortida del Sant Crist de la Sang, a començaments del segle XX.

tram final, fa cap actualment a la Prioral, el Fossar Vell, com el seu mateix nom indica, havia estat el lloc d'enterrament dels reusencs des de començaments del segle XVI fins als primers anys del XIX, quan va ser traslladat a l'ermita del Roser, fora vila, i l'espai deixat per aquest encara no fou urbanitzat fins al 1854.⁸ A més, l'itinerari del 1834 és el més curt entre el temple de la Sang i la Prioral si atenem a la ubicació de l'antic cementiri.

El 1875 el recorregut deixava els carrers del nucli antic —dins muralla— per avançar pels ravals —fora muralla—: plaça de la Sang, raval del Teatre (Pallol), plaça del Teatre (Catalunya), raval de Santa Anna, carrer de Monterols, plaça de la Constitució (Mercadal), carrer Major i Prioral.⁹

Sembla ser, però, que a les darreries del XIX el fet de canviar l'itinerari d'aquestes processons era força freqüent i fins i tot els veïns dels carrers per on havien transcorregut tradicionalment o dels que n'havien gaudit algun cop es disputaven el que passessin

pels seus carrers i no per uns altres. Així, el 1895, els veïns dels ravals de Santa Anna i del Teatre, i els de la plaça del Teatre demanaren que la processó passés pels seus carrers en comptes de fer-ho pels carrers de l'Hospital i de Santa Anna. La Junta de la Congregació, però, els contestà que no podia atendre la seva petició perquè li ho prohibia l'article 130 de les ordinacions de 4 de març de 1894.¹⁰ Aquest article diu així:

«[...] La procesión saldrá de la Iglesia parroquial de la Sangre, y, siguiendo el curso acostumbrado, se dirigirá a la puerta principal de la parroquia de San Pedro; y este mismo seguirá al volver la Sagrada Imagen, excepto cuando no se celebre la procesión del Santo Entierro, en cuyo caso seguirá el curso siguiente: calle Mayor, plaza de la Constitución (Mercadal), pasando por frente de las Casas Consistoriales, calle de Monterols, arrabal y calle de Santa Ana, calles de la Cárcel (Presó)

y Hospital, entrando por la puerta principal de esta parroquia.»¹¹

I recordem les ordinacions, ja esmentades més amunt, del 1827, que en l'article 4 transcrit diuen que la processó del migdia «[...] se abrirá en la iglesia de la Sangre, sin alterar el curso más inmediato a la puerta principal de la parroquia [...]».¹² El fet d'esmentar expressament l'itinerari que ha de seguir em fa pensar que ja aleshores hi deuria haver un cert hàbit de canviar el seu recorregut —que no sempre tindria el seu origen en una causa de força major— i es pretén fixar-lo.

El fet de demanar els veïns que la processó passi pel seu carrer, per altra banda, ens mostra com n'era, de viscuda, ja aleshores, per part dels reusencs. Andreu de Bofarull, en la seva obra *Reus en el bolsillo*, el 1851, ja ens parla de com «Concluida la función del viernes [Sant], la concurrencia se traslada á la calle del Hospital para ver la procesión de la agonía y de allí acude á la parroquia [...]».¹³

LA MÚSICA

Els actes religiosos de Setmana Santa sempre han anat acompanyats arreu per la interpretació de peces musicades o cantades adients al moment.

A Reus, la Congregació de la Sang sempre ha tingut cura que així fos i segons les seves possibilitats, sobretot econòmiques en el passat, ha fet de l'acompanyament musical dels seus actes una de les seves prioritats.

Quant als músics o a les formacions musicals que acompanyaven les processons de què estem parlant ben poca cosa sabem fins arribar, com en molts altres aspectes, al segle XIX. El 1722 sabem que les despeses de la cantúria que participava en les funcions del Miserere i de la funció religiosa de l'Agonia —aquesta darrera molt unida a les processons del migdia— anaven en augment any rere any i hom demanava que «[...] se posàs en assò redrés».¹⁴ Fou resolt per part de la Junta de la congregació que no es pogués gastar més «[...] en lo discurs del any en las profesions de Senmana Santa [...] per la Cantòria altres 18 ll».

Altres vegades, i davant la penúria econòmica que passa la *germandat*, es demana l'auxili de l'Ajuntament per pagar aquestes despeses, el qual, com ara el 1764, respon, de vegades, «que no podia fer més del que ja tenia offert [...]».¹⁵

Ja al segle XIX trobem alguna notícia sobre els músics que integraven l'acompanyament musical i què cobraren per la seva feina. El 1832, essent mestre de capella Joaquim Biosca, trobem escrit a l'acta de la reunió del 4 de març que es pagaren

«10 duros por la música en la procesión de la Agonia y por las dos músicas de la procesión del Viernes Santo por la noche, debiendo asistir [...] en la del Viernes Santo por la mañana los cantores necesarios para la Pasión con fagot o contrabajo y dos flautas, dos trompas y un fagot, y en las dos músicas que

*deben colocarse una delante del Stº Cristo y otra delante del Stº Sepulcro en la procesión del Viernes Santo por la noche constarán cada una de las mismas partes que la música de la procesión de la Agonia [...]»*¹⁶

El 7 de febrer de 1850, el mestre Olivo Oliva proposava a la congregació la següent formació musical per a la processó de l'Agonia, la de les dotze: «4 voces, 2 flautas, 2 trompas y un Bajo».¹⁷ La proposta no fou acceptada i guanyà la presentada pel mestre Victorí Agustí, encara que desconeixem la formació que aquest presentà. Aquests dos mestres els trobarem força vegades, ara l'un ara l'altre, fent-se càrrec de la música de les funcions de Setmana Santa durant bona part del segle XIX. Així, el 1887 el mestre Oliva encara és encarregat de la música de totes les funcions religioses per 650 pessetes. Quant a les processons que ens ocupen, la seva proposta fou la següent: «Las procesiones de ida y vuelta a la Parroquia Mayor con la música y voces de las Palabras», o sia, «[...] ejecutadas por tiple, alto, tenor, bajo, 2 flautas, 2 trompas, 2 fagotes, basso y violoncello».¹⁸

Dos anys més tard, el 1889, el mestre Baró cobrarà 40 pessetes per la processó de l'Agonia, encara que s'acorda que «Caso de no verificarse procesión por la noche, la procesión de la Agonia valdría 90 ptas. en lugar de 40'— ptas. que hay fijadas, en virtud de hacer más curso».¹⁹

Ja en el segle XX, les músiques interpretades fins aleshores foren afectades —no sense polèmica— pels canvis ordenats pel papa Pius X (1922) i impulsats per Pius XI (1929).

Fins als nostres dies ha arribat l'acompanyament musical a càrrec d'una capella de cantors, que interpreta el tradicional *Vexilla Regis*, de la qual parlarem més endavant.

LES PROCESSIONS, AVUI

El matí del Divendres Sant, cap a dos quarts de dotze, a la plaça de la

Sang es comença a formar la processó anomenada de l'Agonia o de les Dotze, que acompanyarà el trasllat de la imatge del Sant Crist fins a la Prioral. Minuts abans, però, els armats han començat a fer les seves evolucions a la plaça comandats pel Capità Manaia. Poc a poc hi van arribant aquelles persones (infants i grans) que hi participaran.

La processó és, doncs, encapçalada pels armats, una formació d'una trentena de voluntaris a l'estil dels antics soldats romans, iconogràficament passada pel sedàs de la imaginació popular i documentada ja el 1705. Tot seguit, hi podem veure una gran quantitat de nens i nenes vestits amb la vesta negra de la Sang, amb cua, cinturó també negre, golilla, mocador i guants blancs, un rosari penjat del cinturó i un ciri a la mà.

A continuació dos congregants, vestits amb les vestes negres de la Sang i portant dos fanals de ferro forjat negre amb els vidres cisellats amb l'escut de la congregació, obren la desfílada dels congregants «grans», amb el cap cobert per una cucurulla negra. Segueix la bandera de la Sang, gran, de damasc negre i amb l'escut brodat de les cinc nafres de la Sang; fixada a un llarg pal, és portada per tres persones: una, la bandera i dos, els cordons.

Enmig de les dues fileres de congregants, se n'hi forma una altra de penitents que, antigament, duïen a les mans els anomenats *improperis*, figures que recorden la passió de Crist (la corona d'espines, els claus...). Avui, acostumen a desfilir descalços amb creus, ciris o rams de flors a les mans, amb els braços en creu, o bé cadenes lligades als turmells. A més, fins als anys 60 del segle XX era prou habitual veure penitents amb els peus descalços o arrossegant cadenes i vestits de Natzarè, amb barba i bigoti de crepè, perruca i corona i una creu de fusta al coll.

La imatge del Sant Crist de la Sang és precedida per l'Escolania i la Capella de Cantors del Sant Crist de la Sang, que interpreten el

Vexilla Regis, himne compost al segle VI dC pel poeta Venanci Fortunat, per encàrrec de santa Radegunda, reina dels francs, i musicat, cap a finals del segle XIX, pel compositor local Victorí Agustí, músic major del *Primer Regimiento Ligero de Nacionales*, establert als quarters de Reus. Aquest himne —única composició musical que s'interpreta durant totes les processons locals de Divendres Sant en l'acompanyament del Sant Crist, al migdia i al vespre— és cantat pels nens i nenes de l'Escolania, a dues veus, acompanyats per dues veus d'home i els músics de la Capella de Cantors, que toquen dues flautes, dues trompetes i un fagot.

El santcrist és una escultura, realitzada en fusta de xiprer, reproducció fidel de la destruïda el juliol del 1936, obra del 1940 de l'escultor reusenc Modest Gené. És portat pels onze membres de la Junta de Govern de la Congregació, excepció feta del prefecte, de la següent manera: un porta el Sant Crist enarborat, mitjançant uns corretjams de cuir folrats de vellut negre, quatre més porten els cordons de la creu, uns altres quatre van al darrere de la imatge i dos més acompanyen els preveres amb ciris a les mans. Cal dir que, des del 1705,²⁰ el clavari —la persona que presideix la Junta de la Congregació— és la persona que treu i entra la imatge del seu temple i de la Prioral de Sant Pere.

El Sant Crist és acompanyat per dos personatges característics de la Setmana Santa reusenca. Es tracta de dos penitents, vestits amb arnesos de combat del segle XVI, força pesats,²¹ coneguts avui popularment com «el bon lladre i el mal lladre» en record dels dos malfactors que segons els Evangelis foren crucificats junt amb Jesucrist. Ambdós penitents acompanyen el Sant Crist en les dues processons del migdia, durant la funció de l'Agonia i en la processó del Sant Enterrament, al vespre.

La documentació dels segles passats, però, ens dona per a aquests personatges altres noms, com el de *centurions*, *homes de ferro*

SALVADOR PALOMAR

El Sant Crist de la Sang i el Bon Lladre i el Mal Lladre a la sortida de la Prioral de Reus, a les tres de la tarda.

o, encara, el més curiós d'*oriones* o *uriones* (urions, en català).²² Aquest darrer nom és fruit de la imaginació popular, ja que Urió seria un sant fictici, fruit de la mala interpretació de la paraula *centurió*, pronunciada *santurió* i descomposta en *Sant Urió*.²³ Per altra banda, la denominació de *centurions* d'aquests personatges s'adiu més amb la interpretació popular d'aquells legionaris romans que acompanyaren Jesús al calvari i després feren la guàrdia al sepulcre, segons ens expliquen els Evangelis, i així passaren antigament a fer la guàrdia dels *monuments* —reservat on es disposa l'hòstia per a la seva adoració després de l'ofici litúrgic del Dijous Sant— o de les imatges del Sant Crist al sepulcre allí on existissin, i després a acompanyar les imatges de Crist crucificat en les processons.

A més de totes aquestes persones i elements processionals pertanyents a la Congregació de la Sang, hi participen representants

de les altres confraries i germanats de la ciutat, generalment dos per cadascuna d'elles.

Un cop arribada la processó a la Prioral, la imatge del Sant Crist és col·locada a l'altar major i custodiada pels armats, que fan relleus en les guàrdies, i «el bon lladre i el mal lladre», que hi resten immòbils. Tot seguit comença la funció de l'Agonia o de les Set Paraules, a càrrec d'un predicador convidat, que s'allargarà durant dues hores ben bones. L'acte és acompanyat també per les interpretacions musicals de la Capella de Cantors, des del cor, entre cada glossa de les set paraules de Crist a la creu.

Acabada la darrera «paraula» i el cant del «Miserere», cap a dos quarts de tres de la tarda, s'organitza la processó de tornada o *de les Tres* que retornarà la imatge al seu temple, aquest cop força més acompanyada tant de congregants com de públic, tot refent el curs de la processó realitzat a les dotze.

«LES TRES GRÀCIES»

No crec que es pugui definir l'acte de «les Tres Gràcies» com a funció religiosa, sinó que més aviat constitueix un acte popular i tradicional de la ciutat de Reus, tot i que tradicions semblants de demanar el favor diví en aquest moment, les tres de la tarda, l'*hora nona*, en què morí Jesucrist a la creu, les podem trobar documentades en altres poblacions. Per exemple, a Barcelona, hom creia que si es demanaven tres favors davant la imatge del Sant Crist de Lepant, a la catedral, en aquesta hora, almenys un era concedit.

Pel que fa a Reus, de tornada al temple de la Sang, a las tres de la tarda, la plaça i els carrers que hi aboquen s'omplen de gom a gom de reusencs que hi acudeixen a demanar «les Tres Gràcies» en el moment en què la imatge es girada cap a la gent abans d'entrar a l'església.

Quan la processó entra a la plaça, el capità mania s'arriba fins a la porta de l'església, que ha romàs tancada des de la sortida de la imatge del Sant Crist, i hi dona tres cops amb la part de baix del bastó del seu estendard. La porta és oberta i la processó de congregants, que havia restat momentàniament aturada, reprén el seu curs cap a l'interior fins que la imatge, portada pel clavari, puja els esglaons de l'entrada i és girada cap a tots els costats de la plaça. En aquest moment, el toc de silenci del corneta dels armats anuncia l'arribada del Sant Crist a l'església; el silenci a la plaça es fa absolut i només és trencat per un crit de «Visca Crist Rei!» en el moment que aquest ha estat mostrat ja a tot-hom. Tot seguit, des de l'any 2002, és cantat el «Crec en un Déu» abans d'entrar la imatge al temple. Aquesta peça musical era cantada abans amb la imatge ja a l'interior.

A continuació, el clavari entra a l'església i col·loca la imatge, sobre una peanya, a l'altar major, per on els qui han assistit a aquest acte passen a adorar-la.

Per acabar, només em resta dir que el fet de girar la imatge vers al poble sembla ser que fou realitzat per primer cop el 1907. El portador d'aquell any era Josep Colom i Marca, qui abans d'entrar a l'església va deturar-se i es va girar de cara al poble perquè aquest pogués demanar millor «les tres gràcies», tot responent de ben segur a una tradició que ja feia molts anys que els reusencs devien celebrar.²⁴

Notes

* He d'agrair les informacions i aclariments facilitades per Anton Lluís Rull i Sílvia Virgili per a la redacció d'aquest article.

1. Arxiu Històric Municipal de Reus (AHMR). *Llibres d'Actes del Consell de la Vila*. Acta de 31 de gener de 1555.

2. *Ibidem*. Acta de 28 d'abril de 1555.

3. AHMR «Fons de la Confraria de la Sang». *Llibre de confreres i d'inventaris*. Inventari de 21 de maig de 1630.

4. Arxiu de la Congregació de la Sang (ACS). *Ordenanzas de la Congregación de la Purísima Sangre de Nuestro Señor Jesucristo, fundada en la Villa de Reus*. Reus: Impremta de Pablo Riera, 1827.

5. *Ibidem*. «Capítulo tercero. Funciones eclesiásticas. Artículo 1.»

6. *Ibidem*. «Capítulo tercero. Funciones eclesiásticas. Artículo 4.»

7. ACS. *Índex d'Actes. Any 1851*. Acta de Divendres Sant [sic], 1834.

8. FLORES, Montserrat. *Els antics cementiris de Reus (Segles XII-XVIII)*. Reus: Arxiu Municipal de Reus, 2002 (p. 19-38).

9. *Ibidem*. Acta de 12 de març de 1875.

10. ACS. *Real Congregación de la Purísima Sangre de N.S.J. Actas (1895-1930)*. Acta de 17 de març de 1895.

11. ACS. *Reglamento de la Real Congregación de la Purísima Sangre de Nuestro Señor Jesucristo*. Reus: Impremta de C. Ferrando, 1894 (*Capítulo Octavo. De las funciones religio-*

sas). Com a fet curiós, i en una època «tranquil·la» políticament i social com la postguerra del segle passat, les ordinacions de 1950 encara marcaven un itinerari alternatiu per a la processó de tornada en el cas de no poder-se celebrar la del Sant Enterrament (Arxiu de la Congregació de la Sang. *Reglamento de la Real Congregación de la Purísima Sangre de N. S. Jesucristo, 1950* [Capítol VI. *De las ceremonias religiosas, Art. 77*]).

12. El subratllat és de l'autor de l'article.

13. BOFARULL, Andreu de. *Reus en el bolsillo*. Reus: Impremta i llibreria d'Àngel Camí i Josep Arnavat, 1851. Cito per l'edició de Salvador Palomar (1993), p. 26.

14. AHMR «Fons de la Confraria de la Sang». *Llibres de Resolucions de Consells y Parlaments de la Puríssim Sanch de Jesuchrist de la Vila de Reus (1703-1769)*. Acta de 9 d'agost de 1722.

15. *Ibidem*. Acta d'1 d'abril de 1764.

16. ACS. *Índex d'Actes. Any 1851*. Acta de 4 de març de 1832.

17. *Ibidem*. Acta de 8 de febrer de 1850.

18. ACS. *Libro 4º de Actas. Empieza en 1880* [de fet, 1879-1895]. Acta de 30 de gener de 1887.

19. *Ibidem*. Acta de 12 de gener de 1889.

20. AHMR «Fons de la Confraria de la Sang». *Llibre de Resolucions de Consells y parlaments de la Congregación de la Purísima Sanch de Jesuchrist de la Vila de Reus (1703-1769)*. Acta de 6 de gener de 1705.

21. Aquests arnesos els trobem ja citats en l'inventari de 1630: «Ítem dos arnesos, ço és, morrions, petos y espalda[r]s» AHMR «Fons de la Confraria de la Sang». *Llibre de confreres i d'inventaris*. Inventari de 21 de maig de 1630.

22. ACS. *Llibres d'inventaris*. Inventaris dels anys 1827, 1837, 1843 i 1933.

23. ALCOVER, A.M.; MOLL, F de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: Ed. Moll, 1993 (Vol. X, p. 626 [2]).

24. GRAS I SALES, F. «Tradicions de la Congregació de la Sang», a *Reus*, núm. 191, 18 de desembre de 1955.

